

ТЕКСТОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК СТУДЕНТІВ-ІСТОРИКІВ

У статті розкрито зміст і роль текстоцентричного підходу до формування риторичних умінь і навичок студентів з урахуванням інноваційних тенденцій у системі університетської освіти. Визначено сутність і структуру риторичних умінь і навичок майбутніх фахівців. З-поміж різних видів текстів основну увагу приділено науково-навчальним текстам.

Ключові слова: *лінгводидактичні підходи, текстоцентричний підхід, текст, риторика, риторичні вміння й навички, професійне мовлення, науково-навчальний текст.*

В статье раскрывается роль текстоцентричного подхода к формированию риторических умений и навыков студентов с учетом инновационных тенденций в системе университетского образования, определяется суть и структура риторических умений и навыков будущих специалистов.

Ключевые слова: *лингводидактические подходы, текстоцентрический подход, текст, риторика, риторические умения и навыки, профессиональная речь, научно-учебный текст.*

At the nowadays of development of higher education problem of forming rhetorical skills of future specialists has an important educational and educational value, because it depends on the formation of professional-communicative competence of the future specialists.

Justification problem of formation the rhetorical skills of future historians involved consideration of tekstotsentrychnyi approach, that is very important in modern linguodidactics. Learning on the textual basis contributes to a better understanding of the nature of the language system and its role in the generation of communicative acts. Tekstotsentrychnyi approach to professional learning Ukrainian language allows combine structural and semantic features of phenomena studied and will contribute of formation in students motivated historians acquired knowledge from stylistics, text linguistics, speech culture of practical skills in rhetoric needed in future professional activity.

Among the different types of text main attention is paid the scientific and educational texts, as a highly qualified specialist should possess professional speech, and scientific and educational texts are the foundation of professional knowledge, theoretical basis for learning linguistic and professional concepts and phenomena. Therefore, observance of tekstotsentrychnyi approach to learning professional communication is a necessary condition of achieving a new quality of education. Prospects for further scientific work on the problem of formation the rhetorical skills of future specialists in history is the development and implementation of a training process for new methods and techniques of training, it will be practical implementation of approach.

Keywords: *linguodidactic approaches, tekstotsentrychnyi approach, text, rhetoric, rhetorical abilities and skills, professional speech.*

Постановка проблеми. Основним завданням сучасної освіти є створення умов для всебічного розвитку людини, формування національно мовної особистості. Сучасна мовна освіта у вищій школі, спрямована на підготовку майбутнього фахівця, який володіє професійно-комунікативною компетентністю, сформованою на засадах риторики, культури мови, стилістики, лінгвістики тексту та ін.

Важливе місце у цьому процесі належить риторичі, адже саме ця наука закладає основи мовнокомунікативної компетентності студента. Українська дослідниця М. Пентилюк зазначає, що «риторика в єдності зі

стилістикою, культурою мовлення, а головне, лінгвістикою тексту покликана сформувати в студентів уміння й навички точно, доречно й виразно висловлювати свої думки, дотримуючись правил побудови висловлювання, переконувати слухача в правильності своїх міркувань» [Пентилюк, 2011: с. 96]. Не досягнувши належного рівня сформованості риторичних умінь і навичок, студенти не зможуть творчо будувати висловлювання, міркувати над проблемою, аргументувати свої думки, переконувати інших.

Професійна діяльність майбутніх фахівців з історії спрямована на роботу з великою кількістю фактичного матеріалу (дати, події, числа, документи, пам'ятки), що потребує володіння вміннями і навичками критичного мислення, уміння аналізувати, робити висновки, узагальнювати інформацію та формувати підходи до вирішення різних задач. Щоб презентувати свої досягнення, підготовлений фахівець з історії повинен володіти універсальними вміннями й навичками у сфері професійного міжособистісного чи групового спілкування, літературним переконливим мовленням та мати знання мовного етикету. Отже, лише сформовані належним чином риторичні вміння й навички, стануть запорукою конкурентоспроможності та престижності фахівця з історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування риторичних умінь і навичок присвячені праці Я. Прядної, М. Пентилюк, О. Ранюк, В. Нищети та Л. Горобець. Риторичну науку й мистецтво слова вивчали Л. Мацько, Г. Сагач, Є. Клюєв, Ю. Рождественський, О. Селіванова, В. Карасик та ін.. Серед лінгводидактів цю проблему порушували у своїх дослідженнях М. Пентилюк, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Симоненко, О. Бондаренко, Г. Онуфрієнко, О. Онипченко, Г. Дехтярьова, О. Залюбівська. Педагоги-практики (С. Коваленко, В. Федоренко, Л. Денисюк, М. Степанюк, Т. Марцінко, О. Когут) впроваджують авторські програми з риторики. Як відомо, ефективне формування риторичних умінь і навичок особистості можливе лише завдяки тексту, який є процесом і результатом породження мовлення.

Останнім часом увага багатьох науковців зосереджена навколо поняття текст. Феномен тексту міститься в його багатоаспектності, а тому в наукових працях зустрічаються різні його дефініції. Розбіжності в поглядах лінгвістів, психологів і лінгводидактів полягають у тому, що деякі з них особливу увагу приділяють усній формі тексту (О. Біляєв, Р. Будагов, Л. Булаховський, О. Гойхман, І. Зимня, І. Ковалик, Т. Ладиженська, О. Лурія, М. Стельмахович); інші у своїх дослідженнях розглядають текст як одиницю писемного мовлення (М. Бахтін, І. Гальперин, Т. Дрідзе, Л. Лосєва, В. Мельничайко, А. Михальська, М. Пентилюк, Г. Шелехова); окремі вчені досліджують структуру тексту, зокрема його монологічність (Д. Баранник, І. Білодід, С. Єрмоленко, А. Коваль, О. Пономарів); деякі акцентують увагу на особливостях

діалогічного тексту (Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, Е. Палихата, Є. Пассов, Л. Щерба).

Аналіз лінгвістичної та лінгводидактичної літератури з досліджуваної проблеми свідчить, що формування риторичних умінь і навичок майбутніх фахівців з історії з урахуванням текстоцентричного підходу все ще не отримала всебічного наукового висвітлення, не була предметом спеціального дослідження, тому потребує ґрунтовного опрацювання.

Мета статті – розкрити сутність текстоцентричного підходу у формуванні риторичних умінь і навичок студентів, що складає основу підготовки фахівців у контексті інноваційних змін всієї системи університетської освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасної освіти важливим компонентом професійної підготовки фахівців різного профілю є всебічний розвиток мовлення студентів, удосконалення вмінь правильно та виправдано використовувати мовний матеріал, а також виразно та переконливо висловлювати свої думки. Нині формування риторичних умінь і навичок є важливою складовою підготовки сучасних випускників ВНЗ, оскільки, як стверджує Г. Сагач, фахівці нової генерації повинні володіти живим, ефективним, переконливим словом як інтеграційною якістю професійної майстерності. Сучасна освіта потребує висококваліфікованих спеціалістів, які не тільки мають знання, але й уміють їх презентувати. У педагогічній психології та лінгводидактиці проблемі формуванню риторичних вмінь та навичок студентів приділяється чимала увага. Отже, під *риторичними вміннями фахівців з історії* розуміємо здатність до міжособистісного, групового чи масового професійного спілкування під час фахової підготовки та професійної діяльності з досягненням подальшого ефективного впливу на волю, почуття та думки реципієнтів. Виходячи з цього, *риторичними навичками студентів-істориків*, на нашу думку, є вроджена або несвідома, доведена до автоматизму здатність володіти усним мовленням фахового спрямування та мистецтвом переконання.

Існують різні класифікації риторичних умінь і навичок. Узявши за основу класифікацію українського методиста Н. Голуб, виділяємо докомунікаційні, комунікаційні та післякомунікаційні типи риторичних умінь і навичок [Голуб, 2008: с. 134]. Докомунікаційні риторичні вміння й навички студентів-істориків тлумачимо як такі, що пов'язані з підготовкою до майбутнього публічного виступу, висловлення з певної теми, дискусії з фахової проблеми тощо. До цього типу ми відносимо такі вміння й навички: уміння слухати та сприймати матеріал, володіння технікою роботи з різними текстами, володіння навичками роботи з літературою, володіння базовими компонентами красномовства: міміка, жести, постава та ін.

Комунікаційні риторичні вміння й навички студентів-істориків – це реалізація засвоєних теоретичних знань з «Української мови за професійним спрямуванням», зокрема теми з риторики під час практичної діяльності (монологічного чи діалогічного мовлення, бесіди, дискусії тощо). До групи комунікаційних риторичних вмінь і навичок ми відносимо: уміння вести розгорнутий монолог (лекцію тощо) з фахової проблематики, уміння вести конструктивну бесіду з будь-якої теми з професійної проблеми, володіння полемічним мистецтвом, етичною культурою конструктивного діалогу та полілогу (диспут, полеміка, дискусія), володіння етикою оратора, вироблення індивідуального образу оратора, власний ораторський стиль; розуміння й виявлення рис національної специфіки виступів та риторичних текстів із скарбниці українського красномовства, володіння нормами СУЛМ, знання комунікативного етикету, навички встановлення та підтримання контакту з аудиторією.

Післякомунікаційні риторичні вміння й навички – це завершальний етап формування риторичних умінь і навичок на якому студенти реалізують себе як особистість, вчать робити самоаналіз та давати критичну оцінку. До цього типу ми відносимо наступні риторичні вміння й навички студентів-істориків: уміння робити аналіз та самоаналіз, уміння робити висновки, володіння технікою постановки запитань, володіння навичками критичного мислення.

Варто зазначити, що між риторичними вміннями й навичками не існує чіткої межі, як, власне й між уміннями й навичками взагалі, оскільки певна діяльність для когось може бути вмінням і потребувати зосередженості та творчого підходу, а для когось зводиться до простого механічного виконання.

Останнім часом ключовим поняттям у вітчизняній лінгводидактичній теорії й освітній практиці є виділення основних підходів до процесу навчання студентів. У психолого-педагогічній літературі одне з перших визначень підходу до навчання належить І. Зимній, яка характеризує цей термін як багатозначний, виділяючи два значення: а) світоглядна категорія, у якій відображаються соціальні настанови суб'єктів навчання як носіїв суспільної свідомості; б) глобальна й системна організація та самоорганізація освітнього процесу [Зимняя, 2000: с. 75]. Найбільше імпонує визначення В. Нищети, який лінгводидактичний підхід розглядає як «методологічну категорію лінгводидактики, що позначає складне багатовимірне явище, системну сукупність якого становлять принципи, технології, методи, прийоми, засоби й форми навчання і яке характеризується концептуальністю, процесуальністю, системністю, керованістю і дієвістю» [Нищета, 2014: с. 16].

Вивчення дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» у ВНЗ реалізує такі основні підходи до навчання української мови: компетентнісний, комунікативно-діяльнісний,

функційно-стилістичний, культурологічний, особистісно-зорієнтований, проблемний, проектний та текстоцентричний.

Останнім часом все більшої актуальності набуває врахування текстоцентричного підходу, який, на нашу думку, є найефективнішим у вивченні риторики, оскільки в основі формування означених умінь і навичок лежить постійна увага до слова, тексту. Проблеми навчання на основі текстоцентричного підходу присвячені праці (М. Пентилюк, О. Горошкіної, Т. Окуневич, Т. Симоненко, С. Караман та ін.).

Текстоцентричний підхід – це спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок на текстовій основі, а формування мовної особистості неможливо без роботи з текстом. Використання тексту як основного засобу навчання сприяє тому, що студенти оволодівають способами розв'язання навчально-мовних, мовленнєвих і правописних завдань, формується їхня операційна діяльність.

Текстоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць сформувався у ХІХ. Цей підхід орієнтує дослідників на розгляд слова (чи іншої мовної одиниці) у мовленні, у його функціональних виявах. Він дає можливість досліджувати функціонування різних типів текстів відповідно до сфери, умов і настанов мовної комунікації. Основним принципом зазначеного підходу є те, що його ядром є поняття «текст». Тобто епіцентром заняття під час застосування текстоцентричного підходу стає текст як засіб формування мовних і мовленнєвих умінь та навичок.

Текстоцентричний підхід до навчання української мови дозволяє органічно поєднати засвоєння структурно семантичних ознак тих явищ, що вивчаються, а також сприятиме формуванню с студентів-істориків на підґрунті здобутих знань зі стилістики, лінгвістики тексту, теорії літератури, культури мовлення практичних умінь і навичок з риторики, необхідних у майбутній професійній діяльності: сприймати й відтворювати чужі та будувати власні усні й писемні висловлювання; визначати нормативне використання мовних засобів у текстах різних стилів мовлення; оцінювати текст з погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення; визначати роль і доречність використання в тексті стилістично забарвлених лексичних, фразеологічних засобів мови, їх стилістичну функцію; оцінювати прочитане, висловлювати власну думку; добирати цікаві, переконливі аргументи на захист своєї позиції, у тому числі із власного життєвого досвіду; готуватися до виступу: вибрати тему, скласти текст, проаналізувати його, виступити, зібрати відгуки, тобто вивчити ефективність; проектувати діалог, урахувавши ситуацію, що вимагає дотримання ділового етикету; написати цей діалог; обґрунтувати вибір засобів; провести рольову гру (наприклад, розмова по телефону); переказувати прослуханий текст художнього, наукового чи публіцистичного стилів мовлення тощо.

Значні переваги цього підходу до навчання в тому, що мовні одиниці подаються не абстраговано, ізольовано, а в їхньому природному мовному

оточенні, безпосередньому функціонуванні у мовленні. Таким чином текст слугує відправним мотиваційним моментом для аналітичної роботи над знаходженням вивчених мовних одиниць і явищ, з'ясуванням їхніх взаємозв'язків з іншими елементами мовної системи, спостереження над функціонуванням у мовленні та подальшої конструктивної і творчої роботи з відпрацювання відповідних мовних і мовленнєвих умінь і навичок. Система комплексних завдань на основі тексту дає змогу побіжно повторювати вивчений раніше теоретичний матеріал і вдосконалювати набуті на попередніх заняттях практичні вміння й навички. Саме текст створює оптимальні умови для розуміння цілісного мовленнєвого повідомлення та формування умінь будувати висловлення за зразком».

Такої ж думки дотримується й український лінгводидакт і педагог М. Пентилюк, яка зазначає: «Риторизація навчального процесу повинна йти від мовних одиниць різних рівнів до їх ролі в тексті, від спостереження над текстами-зразками до розвитку мовленнєвих умінь і навичок в умовах активних форм комунікації, створення тексту. Тільки таким чином можна забезпечити тренування в застосуванні мови для відтворення думки» [Пентилюк, 2011: с. 100].

Отже, системне використання текстового матеріалу ознайомлює студентів із характерними особливостями зв'язку висловлювання і готує до створення власних текстів. Тому, граматично правильне мовлення студентів-істориків може розвиватися на підґрунті тексту, адже граматичні форми набувають своєрідних функціонально-стилістичних, комунікативних значень тільки в тексті. Під час роботи з текстами відбувається становлення і розвиток риторичної культури студентів.

Робота студентів над відпрацюванням різних навчальних дій, пов'язаних з аналізом тексту, спостереженнями над використанням у ньому мовної одиниці, що вивчається, виділенням і узагальненням її ознак, побудовою способів дії, активізує мислення студентів, включає процеси аналізу, порівняння, зіставлення, підведення під поняття, узагальнення, побудови різного роду міркувань. Допомагає студентам усвідомити мову як матеріал передачі думки й змісту, виховує в них увагу до слова, формує спостережливість, уміння вслуховуватися, вдивлятися в слово, розвиває естетичне відчуття мови, виховує прагнення до точності, виразності, образності власного мовлення, збагачення свого мовного запасу, намагання дотримуватися норм під час використання мовних одиниць різних рівнів системи. Аналіз тексту забезпечує органічність переходу від розгляду його змісту, стилю, структури до відбору мовних засобів і таким чином надає змогу увести будь-який мовний матеріал на мовленнєвій основі. Виконуючи різноманітні навчальні дії, студенти привласнюють їх для подальшої самостійної навчальної діяльності, збагачуються способами діяльності, оволодівають різноманітними операціями, вчать добирати мовні засоби для виконання конкретного мовленнєвого завдання.

Аналіз проблемних, оригінальних текстів газет, інших фактів життя мови в суспільстві сприяє виходу за межі одно порядкових, лінійних зв'язків між мовними одиницями, вчить розумінню мовленнєвих тонкощів, сприйманню нетрафаретних висловлювань, розвиває мовне чуття, необхідне для оратора.

Отже, як бачимо, текст виконує різноманітні функції: засобу реалізації авторського комунікативного задуму, засобу навчання і виховання, зразка для побудови власного висловлювання, допомагає зберігати і передавати інформацію у просторі й часі, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури, віддзеркаленням певних соціокультурних традицій тощо. Н. Голуб підкреслює, що «викладання мовного курсу треба базувати на текстах із фаху студентів і різних типах завдань до них, адже саме текст є необхідним матеріалом, що сприяє інтенсифікації навчального процесу; надає великого значення розвитку усного мовлення студентів на побутовій і професійній основі» [Голуб, 2008: с. 9].

Особливо важливим для нашого дослідження є виокремлення з-поміж різних видів науково-навчальних текстів, оскільки фахівець з певної галузі, зокрема історик, повинен, перш за все, володіти професійним мовленням, Українська дослідниця О. Андрієць зауважує, що «саме науково-навчальні тексти служать джерелом професійних знань, теоретичною базою для засвоєння лінгвістичних і лінгводидактичних понять і явищ» [Андрієць, 2007: с. 11]. О. Андрієць визначає науково-навчальний текст як «писемне або усне висловлювання науково-навчального стилю, що містить пізнавальну наукову інформацію загальнонаукового та фахового характеру» [Андрієць, 2007: с. 5]. Далі дослідниця визначає такі функції науково-навчального тексту: повідомлення, навчання, з'ясування, доказ наукових тверджень, явищ, знань; ознаки: реалізується в усній чи писемній, монологічній чи діалогічній формах та різноманітних жанрах (лекція, доповідь, реферативне повідомлення, виступ, відгук та ін.); вимоги до побудови (науковість, точність, логічність, чіткість, правильність тощо).

Для студента навчальний текст є джерелом інформації, об'єктом вивчення та об'єктом розуміння. Для викладача науково-навчальні тексти можуть використовуватися як засіб навчання та засіб контролю. Застосування науково-навчальних текстів як дидактичного матеріалу сприятиме реалізації навчальної, розвивальної та виховної функцій навчання.

Висновки. Отже, для формування риторичних умінь і навичок студентів-істориків науково-навчальний текст є основним джерелом засвоєння теоретичних відомостей з риторики, надає широкі можливості здійснювати в комплексі навчально-пізнавальну, тренувальну, контрольну, коригувальну, дослідницьку діяльність, що формує й розвиває професійне мовлення кожної особистості. Крім того, потрібно враховувати практичну

реалізацію текстоцентричного підходу до формування риторичних умінь і навичок студентів, що полягає в правильному виборі методів і прийомів, оскільки саме в методі навчання знаходять своє відображення мета навчання, об'єктивні підходи й закономірності, зміст, принципи і форми навчання. Саме тому перспективою подальшої наукової діяльності з проблеми формування риторичних умінь і навичок майбутніх фахівців з історії є розробка і впровадження в навчальний процес нових технологій навчання, що й становить практичну реалізацію окресленого підходу.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрієць, 2007* – Андрієць О. М. Методика опрацювання науково-навчальних текстів у старших класах з поглибленим вивченням української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова) / О. М. Андрієць. – Херсон : Херсон. держ. ун-т., 2007. – 20 с.
- Голуб, 2008* – Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : [монографія] / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 408 с.
- Зимняя, 2000* – Зимняя И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И. А. Зимняя. – 2-е изд., доп., испр. и перераб. – М. : Издательская корпорация «Логос», 2000. – 384 с.
- Нищета, 2014* – Нищета В. Методика навчання риторики в школі [текст]: навч. посіб. / Автор-укладач В. Нищета. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 200 с.
- Пентилюк, 2011* – Пентилюк М. Текстоцентричний аспект формування риторичних умінь і навичок учнів : збірник статей / М. Пентилюк // Актуальні проблеми сучасної лінгвістики. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
- Сагач, 2000* – Сагач Г. М. Риторика : [навч. посіб. для студентів серед і вищ. навч. закладів] / Г.М. Сагач. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 568 с.

REFERENCES

- Andriets, 2007* – Andriets, O.M. (2007). *Metodyka opratsyuvannya naukovo-navchalnykh tekstiv u starshykh klasakh z pohlyblenym vyvchenniam ukrayinskoyi movy* [Method study scientific and educational texts in high school with intensive study of the Ukrainian language]. Extended abstract of candidate's thesis. Kherson : Kherson state university [in Ukraine].
- Holub, 2008* – Holub, N.B. (2008). *Rytoryka u vyshchii shkoli* [Rhetoric in high school]. Cherkasy : Brama-Ukraine [in Ukraine].
- Zimnyaya, 2000* – Zimnyaya, I.A. (2000). *Pedagogicheskaya psihologiya* [Educational Psychology]. Moscow : Izdatelskaya korporatsiya «Logos» [in Russia].
- Nyshcheta, 2014* – Nyshcheta, V. (2014). *Metodyka navchania rytoryky v shkoli* [Methods of teaching rhetoric at school]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury[in Ukraine].
- Pentyliuk, 2011* – Pentyliuk, M. (2011). *Tekstotsentrychnyi aspect formuvania rytorychnuh umin i navychok uchiv* [Tekstotsentrychnyi aspect of forming rhetorical skills of pupils]. Kyiv : Lenvit [in Ukraine].
- Sahach, 2000* – Sahach, H.M. (2000). *Rytoryka* [Rhetoric]. Kyiv : Vydavnychii dim In Iure [in Ukraine].